

3. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / У. Бек [пер. с нем. В. Седельник и Н. Федоровой. – М., 2000. – С. 13–15.
4. Борисова Т. Ф. Образовательное пространство как фактор социального воспитания школьников. Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. – М., 1999. – С. 19.
5. Виленский М. Я., Мещерякова Е. В. Образовательное пространство как педагогическая категория / М. Я. Виленский, Е. В. Мещерякова // Педагогическое образование и наука. – 2002. – № 2. – С. 9.
6. Кант И. Сочинения в 6-ти томах /под ред. В. Ф. Асмуса. – М. : Мысль, 1984.
7. Леонова О. В. Образовательное пространство как педагогическая реальность / О. В. Леонова // Alma Mater. – 2006. – № 1. – С. 36–40.
8. Психология развития : [учебник для вузов] / Т. М. Марютина, Т. Г. Стефаненко, К. Н. Полеванова и др.; под ред. Т. Д. Марцинковской. – М. : Академия, 2001. – 352 с.
9. Розин В. М. Образование в конце XX века / В. М. Розин. – 1992. – С. 11.
10. Философия образования для XX века: Сб. статей. – М., 1992. – С. 206.

Валентина Коновальчук. К проблеме философских основ образовательного пространства.

Статья посвящена научно-теоретическому анализу проблемы научно-философских основ образовательного пространства, благоприятного для полноценного развития личности. Рассматривается сущность категории «образовательное пространство», анализируются определяющие параметры: фрактальность, демиургичность, рефлексивность, доверительный характер, которые являются основой раскрытия и развития самобытного творческого потенциала личности.

Ключевые слова: образовательное пространство, развитие, фрактальность, рефлексивность, демиургичность, доверие.

Valentyna Konovalchuk. Philosophical foundations of educational environment.

The article is devoted to the scientific-theoretical analysis of the problems of philosophical foundations of educational environment, which is encouraging for the valuable development of the personality. The essence of the category educational environment is investigated, the determinant parameters: fractality, demiurgivity, reflexivity, trustful character which are the basis of the opening and development of the authentic creative potential of the personality.

Key words: educational environment, development, fractality, demiurgivity, reflexivity, trust.

УДК 371.01

О. О. Нікітіна

**ЗАГАЛЬНОНАВЧАЛЬНІ ВМІННЯ ТА НАВИЧКИ ЯК ПРЕДМЕТ
НАУКОВИХ ПОШУКІВ (80-ТІ РОКИ ХХ – ПОЧАТОК ХХІ СТОЛІТТЯ)**

У статті висвітлюються деякі аспекти процесу переходу загальної початкової освіти від традиційної системи навчання, де головним був результат у вигляді знань, умінь та навичок, до компетентнісно зорієнтованої. Основна увага акцентується на необхідності формування ключової компетентності «вміння самостійно вчитися», як результат зміни підходів до змісту загальної початкової освіти.

Ключові слова: загальнонавчальні вміння й навички, уміння вчитися, ключова компетентність, підхід, навчальна діяльність, початкова освіта.

Постановка проблеми. Компетентнісний підхід до змісту початкової загальної освіти головним завданням сучасної школи визначає здобуття учнями різнобічного досвіду діяльності, а не просто оволодіння знаннями. Перехід від традиційної системи навчання, де провідним принципом освіти проголошувалось формування знань, умінь, навичок, до виховання якостей особистості, необхідних для повноцінного й активного існування в сучасному суспільстві, є одним із напрямків оновлення змісту початкової освіти в Україні. У педагогічній літературі ці якості називають ключовими компетентностями. Варто зауважити, що серед них «уміння вчитися» займає центральну позицію. У початковій школі закладається та основа знань, що сприятиме подальшому розвитку особистості школяра, який здатний навчатися, розвиватися протягом усього життя. Твердження про те, що формування повноцінної навчальної діяльності є запорукою успішного навчання кожного учня, набуває сьогодні особливої актуальності [3, с. 2-3].

Так, на думку провідних психологів, причиною відставання учнів у навчанні є відсутність організованої, цілеспрямованої роботи з формування загальнонавчальних умінь і навичок як операційного компонента навчальної діяльності. Школярі не вміють самостійно організовувати свою працю, розподіляти робочий час, працювати з книгою, словниками тощо. Як наслідок, виникає перевтома, утрачається інтерес і, зрештою, зникає саме бажання навчатися.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему формування в молодших школярів розгорнутої, повноцінної навчальної діяльності вивчали такі вчені, як В. Давидов, Г. Люблінська, Л. Занков, Н. Менчинська, П. Гальперін, Г. Костюк, О. Скрипченко, Д. Ельконін, Н. Тализіна та ін. Теоретичний зміст поняття «загальнонавчальні вміння і навички», їхні класифікації, обґрунтування практичного значення висвітлюється в наукових працях Ю. Бабанського, Н. Лошкарьової, О. Савченко, В. Паламарчук, Д. Татяниченка, С. Воронцової, А. Усової, Л. Фрідмана, І. Кулагіної, Я. Кодлюк та ін.

Мета статті полягає в дослідженні зміни підходів до змісту освіти та висвітленні процесу трансформації «вміння вчитися» у ключову компетентність «уміння самостійно вчитися».

Виклад основного матеріалу. Ще у 80-х рр. ХХ ст. дослідник Ю. Бабанський зазначав, що формування загальнонавчальних умінь і навичок практично завершується в початковій школі, оскільки в середній школі окресленому питанню не приділяється достатньої уваги. У свою чергу, гальмування розвитку навичок призводить до їх деформації, і вони залишаються на тому рівні, на якому були сформовані на момент закінчення початкової школи.

Реформою загальноосвітньої та професійної школи (1984 р.) в нашій країні було започатковано інтенсивний процес перебудови шкільної освіти.

Змінювалися цілі, завдання й напрями роботи загальноосвітньої школи, упроваджувалися нові підходи в освіті, зокрема особистісно-діяльнісний. Водночас учені активно працювали над створенням окремих класифікацій та спеціальних програм із формування й розвитку в учнів загальнонавчальних умінь і навичок. На даний час у психолого-педагогічній літературі існує значна кількість різноманітних класифікацій. Авторами найбільш відомих із них є, зокрема, такі вчені: Ю. Бабанський, І. Лернер, В. Паламарчук, Н. Лошкарьова, А. Усова, Л. Фрідман та І. Кулагіна, О. Савченко, Д. Татянченко, С. Ворощиков та ін. Більшість класифікацій покладено в основу авторських програм, однак лише програми, розроблені Н. Лошкарьовою («Програма розвитку общих учебных умений и навыков школьников») та О. Савченко («Формування загальнонавчальних умінь і навичок»), були повною мірою реалізовані в шкільній практиці.

Разом із упровадженням нових підходів до змісту освіти змінювалася роль загальнонавчальних умінь і навичок у структурі навчальної діяльності. Зокрема, вони набули значимості операційного компонента повноцінної навчальної діяльності, тому виникла необхідність їх цілеспрямованого формування в дітей молодшого шкільного віку.

Нагадаємо, що тривалий час у вітчизняній педагогічній теорії та практиці домінував *знаннєвий підхід (60-ті рр. ХХ ст.)*, згідно з яким в основу змісту освіти було покладено наукові знання. Цей підхід передбачав оволодіння системними знаннями, уміннями, навичками, застосування їх елементів у вирішенні навчальних завдань; постійне поповнення об'єму засвоєваної інформації «глибокими й міцними знаннями». Засвоєння знань проголошувалось головною метою навчальної діяльності.

Поступово знаннєвий підхід до навчання змінили більш сучасні, інноваційні за своєю сутністю, а саме – діяльнісний, особистісно орієнтований, системний, компетентнісний та ін. Цей процес спричинив трансформацію проблеми «вміння вчитися» у вітчизняній дидактиці, що передбачало оволодіння основними навчальними діями. Це, у свою чергу, змусило дослідників акцентувати увагу на загальнонавчальних уміннях і навичках у структурі даного вміння.

Діяльнісний підхід (70-80 рр. ХХ ст.) змістив акценти із опанування знань на формування навчальної діяльності. Навчально-виховний процес було спрямовано на розвиток у школярів умінь і навичок, застосування на практиці знань із різних навчальних предметів, формування здібностей до колективної діяльності та самоосвіти, адаптацію в соціумі, вибір майбутньої професії. В умовах діяльнісного підходу загальні й спеціальні навчальні вміння розглядалися як категорія діяльності, спосіб застосування знань, що впливало на якість діяльності, але не спричинило істотних змін в особистісній сфері учнів.

У цей час виникла необхідність систематизувати загальнонавчальні вміння й навички. Ученими були докладені значні зусилля для визначення їхнього місця в загальній системі засобів і результатів навчання. З огляду на це деякі загальні вміння зустрічаються в існуючих на той час класифікаціях умінь, створених з

урахуванням різних підходів. Так, за характером діяльності було виділено сенсорні, практичні (моторні) та розумові вміння. За способом діяльності розрізняли частковопредметні, загальнопредметні, міжпредметні тощо.

Особистісно-діяльнісний підхід (80-ті рр. ХХ – серед. 90-х рр. ХХ ст.) – органічне поєднання особистісного підходу з діяльнісним, що орієнтувало педагогів, з одного боку, на формування в учнів повноцінної навчальної діяльності, а з іншого – на залучення учня до активної участі в навчальному процесі та його розвиток як суб'єкта навчання. Згідно з цим підходом, навчальні вміння розглядаються як здатність особистості та важливий компонент процесуальної сторони навчання (засіб та результат навчальної діяльності).

На важливості операційної сторони навчальної діяльності неодноразово наголошували представники психологічної та педагогічної науки (В. Коротов, Н. Лошкарьова, А. Усова, О. Савченко, В. Паламарчук, В. Цетлін, Т. Шамова та ін.). Операційний компонент навчальної діяльності складають різноманітні способи організації та здійснення учіння (уміння, дії, операції, пізнавальні процеси), які забезпечують засвоєння змісту навчального матеріалу та загальний психічний розвиток школяра. Тому, коли ставлять питання про те, чи вміє учень учитися, мають на увазі, насамперед, те, якими знаряддями й засобами навчальної діяльності він володіє [5].

Особистісно орієнтований підхід (поч. 90-х рр. ХХ ст.) зосередив зусилля вчителя на особистості учня, поставив її в центр педагогічної уваги. Дитиноцентристська спрямованість навчального процесу дала підстави розглядати оволодіння вмінням учитися як властивість особистості, передумову подальшого її розвитку.

На початку ХХІ ст. набув поширення системний підхід до освіти та його різновиди: системно-структурний та системно-діяльнісний.

Системно-структурний підхід орієнтує педагогів на розгляд будь-якого освітнього явища чи процесу як сукупності взаємопов'язаних елементів, об'єднаних у єдине ціле. З огляду на це навчальна діяльність тлумачиться як цілісна і водночас структурована система, до складу якої входять способи дій, уміння й навички як компонент її процесуально-діялісної підструктури.

Системно-діялісний підхід полягає в єдності двох складових процесу діяльності та передбачає побудову системи та структури навчальної діяльності через конкретизацію загальних законів функціонування всіх сфер діяльності [4, с. 9].

Компетентнісний підхід (кінець 90-х рр. ХХ ст. – початок ХХІ ст.), основу якого складає спрямованість освітнього процесу на формування й розвиток у школяра *ключових і предметних компетентностей*. Означений підхід тісно пов'язаний з такими підходами до навчання й освіти, як: *особистісно орієнтований* (оскільки потребує трансформації змісту освіти, перетворення його з моделі «для всіх» на суб'єктивні надбання одного учня); *діялісний* (тому що може бути реалізований тільки в діяльності, тобто в процесі виконання конкретним учнем певного комплексу дій); *системно-структурний*

та системно-діяльнісний (передбачають взаємозв'язок та взаємодію усіх підструктур та компонентів навчальної діяльності).

Навчити людину вчитися – означає допомогти їй в оволодінні різними компетентностями. Тому головним питанням у переході до компетентнісно спрямованої освіти стало розв'язання проблеми формування у школярів загальнонавчальних умінь. Такий підхід вимагає переходу від простої поінформованості, окремих умінь і конкретних навичок, від інформації як предмета запам'ятовування – до «школи мислення, дії та розвитку здібностей».

Перехід до компетентнісного підходу означає переорієнтацію освіти з процесу на результат у діяльнісному вимірі, у зміщенні акценту з накопичення нормативно визначених знань, умінь і навичок на формування й розвиток в учнів здатності практично діяти, застосовувати досвід успішних дій у конкретних ситуаціях. У шкільному навчанні цей підхід вважається інноваційним засобом його модернізації, оскільки ставить за мету досягнення більш якісної освіти не загалом для системи, а для кожного учня. Компетентнісний підхід стосується надбань конкретного учня та може бути реалізованим і перевіреном тільки в процесі виконання ним певного комплексу дій.

Така зміна підходів до навчання й освіти обумовила трансформацію проблеми вміння вчитися: якщо у вітчизняній дидактиці минулого століття це вміння традиційно зосереджувалось на формуванні загальнонавчальних умінь і навичок, то сьогодні мова йде вже про формування ключової компетентності «вміння вчитися». Учені розуміють її як складне інтегроване утворення, що об'єднує спеціально структуровану сукупність міжпредметних знань про способи діяльності, уміння, навички, ціннісні ставлення, надбання пізнавального і життєвого досвіду школярів.

Структура ключової компетентності «вміння самостійно вчитися» є своєрідним аналогом структури навчальної діяльності. В Україні широкий спектр досліджень із проблеми «вміння вчитися» очолює академік О. Савченко. У різні роки до наукових пошуків у даному напрямі долучились представники наукової школи відомої вченої, а саме: Н. Коваль (уміння розв'язувати пошукові завдання), Н. Бібік (пізнавальний інтерес), Т. Довга (організаційні вміння), Т. Байбара (навчально-дослідницькі вміння), Я. Кодлюк (загальнонавчальні вміння і навички, уміння працювати з підручником), Л. Титаренко (уміння самоконтролю) та ін. Розкриття змісту й обсягу поняття «уміння самостійно вчитися» зумовлене тим, як розуміється сутність процесу навчання. У сучасній психології й дидактиці це цілеспрямована взаємопов'язана діяльність учителя й учнів, яка охоплює мотивацію, цілепокладання, планування, підготовку та її здійснення, рефлексію та оцінювання результатів [6, с. 2].

Структуру даної компетенції О. Савченко подає у вигляді системи взаємопов'язаних складників: мотиваційного, змістового, діяльнісного та процесуального. Відповідно до цієї структури, учень, який уміє самостійно вчитися, володіє такими здатностями: сам визначає мету діяльності або приймає ту, яку ставить учитель; виявляє зацікавленість навчанням, докладає вольові зусилля; організовує свою працю для досягнення результату; добирає

або знаходить потрібні знання, способи для розв'язання задачі, виконання завдання; правильно використовує прийоми, виконує сенсорні, інтелектуальні або практичні дії, операції на репродуктивному і творчому рівнях; усвідомлює, аналізує свою діяльність і прагне її удосконалити; володіє уміннями й навичками самоконтролю та самооцінки [7, с. 7].

Якщо проаналізувати перехід від «вміння вчитися» до компетентності «уміння самостійно вчитися» й відстежити трансформацію загальнонавчальних умінь і навичок, то очевидним є той факт, що в структурі повноцінної навчальної діяльності вони займали місце операційного компонента (операційний компонент (за В. Давидовим) – це способи організації та здійснення учіння (уміння, дії, операції, пізнавальні процеси), які, з одного боку, забезпечують засвоєння змісту навчального матеріалу, а з іншого – загальний психічний розвиток школяра) [2]. Під впливом різноманітних освітніх процесів, спрямованих на вдосконалення й розвиток змісту освіти, у системі ключової компетентності «уміння самостійно вчитися» дані вміння поширилися й складають діяльнісний та процесуальний компоненти даної компетентності.

Як бачимо, під впливом змін у сучасній освіті відбулося переосмислення не лише проблеми «вміння вчитися», а й значення загальнонавчальних умінь і навичок для формування даного уміння – вони увійшли до складу діялісного компонента ключової компетентності «уміння самостійно вчитися». Проведені дослідження підтверджують, що за декілька десятиліть відбулася трансформація означеної проблеми: від «загальнонавчальних умінь і навичок» до ключової компетентності «вміння самостійно вчитися».

Слід відзначити, що проблема не втрачає актуальності й продовжує викликати інтерес у представників сучасної науки і практики. Українські та російські вчені продовжують досліджувати проблему з різних наукових позицій – удосконалення якості навчального процесу, дослідження розвивальних аспектів навчання, пошуку засобів інтенсифікації навчальної діяльності тощо.

На початку XXI століття в Україні помітно відроджується інтерес до загальнонавчальних умінь, які, на відміну від предметних умінь, є специфічними для тієї чи іншої навчальної дисципліни. З'явилися нові класифікації та авторські програми, обов'язковим складовим компонентом яких є загальнонавчальні вміння й навички. Загальнонавчальні вміння, як універсальні для багатьох шкільних предметів способи одержання і застосування знань, є своєрідною дієвою основою навчально-пізнавальної діяльності школяра, тобто тим інструментом, за допомогою якого учень здійснює цю діяльність.

Висновки. Отже, у другій половині XX ст. – на початку XXI ст. ученими було здійснено значну роботу, яка дозволила максимально наблизитися до розуміння сутності поняття «загальнонавчальні вміння і навички», а створення класифікацій стало кроком до їхньої наукової систематизації. Ці наукові здобутки утвердили загальнонавчальні вміння в ролі важливого компонента змісту освіти та обумовили розробку методичних підходів до їхнього

формування у шкільній практиці.

Реалізація різноманітних підходів до змісту освіти сприяла трансформації «вміння вчитися»: загальнонавчальні вміння і навички ввійшли до складу ключової компетентності «вміння самостійно вчитися». Оволодіння комплексом загальнонавчальних умінь і навичок наразі лежить в основі успішного й повноцінного формування означеної компетентності в учнів початкової школи.

Список використаної літератури

1. Бадмацыренова В. В. Совершенствование общеучебных умений и навыков : [методическое пособие для учителя] / В. В. Бадмацыренова. – Улан-Удэ, 2009. – 72 с.
2. Давыдов В. В. Развитие психики школьников в процессе учебной деятельности : [сб. научн. трудов] / В. В. Давыдов. – М. : АПН СССР, 1983. – 154 с.
3. Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням українською мовою. 1 – 4 класи. – К. : Видавничий дім «Освіта», 2011. – 392 с.
4. Петерсон Л. Г. Что значит «уметь учиться» / Л. Г. Петерсон, М. А. Кубышева, С. Е. Мазурина, И. В. Зайцева. – М. : АПК и ППРО, УМЦЦ «Школа 2000...», 2008. – 80 с.
5. Психологічна наука, учитель, учень / за ред. В. І. Войтка. – К. : Радянська школа, 1979. – 181 с.
6. Савченко О. Я. Виховання розумної особистості, яка вміє самостійно вчитися / О. Я. Савченко // Початкова школа. – 2007. – № 8. – С. 1–5.
7. Савченко О. Я. Ключові компетентності – інноваційний результат шкільної освіти / О. Я. Савченко // Рідна школа. – 2011. – № 8/9. – С. 4–8.
8. Савченко О. Я. Уміння вчитись як ключова компетентність загальної середньої освіти / О. Я. Савченко // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / під заг. ред. О. В. Овчарук. – К. : «К.І.С.», 2004. – С. 33–44.
9. Цукерман Г. А. Зачем детям учиться вместе? / Г. А. Цукерман. – М. : Знание, 1985. – 80 с.
10. Щукина Г. И. Активизация познавательной деятельности учащихся в учебном процессе / Г. И. Щукина. – М. : Просвещение, 1979. – 160 с.

Елена Никитина. Общеучебные умения и навыки как предмет научных поисков (80-е годы XX – начало XXI столетия).

В статье рассматривается трансформация общеучебных умений и навыков в ключевую компетентность «умение самостоятельно учиться» в процессе изменения подходов к содержанию общего начального образования.

Ключевые слова: общеучебные умения и навыки, умение учиться, ключевая компетентность, подход, учебная деятельность, начальное образование.

Helen Nikitina. General educational skills as a subject of scientific research (80-ies of XX-th – beginning of XXI century).

The article considers the transformation of general skills in key competence «ability to study» in the process of changing approaches to the content of general primary education.

Keywords: general academic skills, learning skills, a key competence, approach, study activity, primary education.